

Kongens tale ved hagefesten

MARIE LUND OG JOHAN TØNNESSON

SAMMENDRAG Den følelsesladde og svært ulike responsen på kong Haralds tale ved hagefesten kaller på en forklaring. Denne forsøker vi å gi i det følgende: Gjennom en retorisk analyse av talens påvirkningskraft med vekt på talens retoriske situasjon, sjanger, oppbygging, patos og dens innskrevne publikum og gjennom en mer semiotisk undersøkelse av «Modellesere» innsirkler og forklarer vi de retoriske og tekstlige strategiene som på samme tid vekker stor begeistring og sterk forargelse. Samtidig avdekker analysen de verdiene og holdningene som talen negerer og dermed ekskluderer. Endelig vil vi gjennomføre en analyse av en kritisk Modelleser som grunnlag for en vurdering av talen som et bidrag til en fortsatt dialog om norsk identitet.

NØKKELOD retorisk publikum | modelleser | skam | norsk identitet | retorisk eksklusjon | epideiktisk tale

I anledning av 25-årsjubileet som regentpar var kong Harald og dronning Sonja 1. september 2016 vertskap for en hagefest med 1500 gjester. I stedet for å invitere kongelige familiemedlemmer, jetsett-venner og offisielle og politiske representanter, var gjestelisten nøyte sammensatt som et representativt utvalg av det norske folk. 50 representanter fra landets fylker og Svalbard var til stede, mens en rekke gjester var invitert som representanter for blant annet organisasjoner for funksjonshemmede og ulike minoritetsgrupper.

Oppmerksomheten på spennvidden og innbyrdes forskjeller i definisjonen av det norske var også et bærende tema i den talen som kong Harald holdt ved hagefesten:

Nordmenn er unge og gamle, høye og lave, funksjonsfriske og rullestolbrukere. Stadig flere er over hundre år. Nordmenn er rike, fattige og midt i mellom. Nordmenn liker fotball og håndball, klatrer fjelltopper og seiler – mens andre er mest glad i sofaen (Kong Harald, 2016b).

Kong Harald holdt talen fra en tribune i en solfylt slottshage fylt med hvite telt, flagg og festkledde gjester. Kongen hadde – solbrent og iført cyclamenfarget slips

– uhøytidelig tatt oppstilling mellom et el-piano og andre musikkinstrumenter på scenen. Nedenfor, i grønne omgivelser, stod gjestene med vinglass i hånden. Selv om kongen støttet seg til et manuskript og framførte talen i et forholdsvis høyt tempo, opplever man ham likevel som en munter og avslappet vert. Talens gjentatte sammenstilling av kontraster og kongens mildt rutinepregede opplesning har flere steder en komisk effekt, som framkaller publikums latter. Dette kulminerer i talens kanskje mest kontroversielle passasje:

Nordmenn er jenter som er glad i jenter, gutter som er glad i gutter, og jenter og gutter som er glad i hverandre. [Latter]

Nordmenn tror på Gud Allah, Altet og Ingenting. [Latter]

Nordmenn liker Grieg og Kygo, Hellbillies og Kari Bremnes. [Latter]

Talen vakte umiddelbart stor oppmerksomhet og begeistring. Allerede dagen etter hadde over én million mennesker sett NRKs video av kongens tale, og den ble raskt forsynt med engelske undertekster og gjort tilgjengelig på YouTube og delt videre på sosiale medier. Talen ble omtalt av utenlandske medier som britiske *Channel 4*, damebladet *Marie Claire* og Indias tredje største avis *Times of India*. Interessen fra den internasjonale pressen rettet seg særlig mot kongens aksepterende og inkluderende bemerkninger om homofili.

At talen ble sett og delt av mange, er ingen tilfeldighet, for i all sin letthet røper den også en nøye gjennomtenkt retorisk strategi. Talen er en klassisk leilighetstale, det man ifølge Aristoteles kan kalle en epideiktisk tale, dvs. en tale som angår emner som tilhører nåtiden og har til formål å rose eller rise (Aristoteles, 2006). Med moderne retoriske termer kan man forstå dette slik at talens formål er å hylle den norske identiteten og nasjonalfølelsen og formulere og styrke de verdiene som binder fellesskapet sammen. Men talen har også innslag av det Aristoteles kalte deliberativ tale, hvor formålet er å diskutere framtiden. Implisitt argumenteres det mot tradisjonelle måter å forstå nasjonen på – felles natur, historie og kultur – og det anbefales et alternativ: fellesskap om liberal, kulturell diversitet.

Kongens tale rokker ved sedvanlige forestillinger om hva det vil si å være norsk. Med det retoriske kjernebegrepet om «den retoriske situasjon» som ble lansert av den amerikanske retorikeren Lloyd F. Bitzer i 1968, vil man forstå en tale som et svar på et *påtrengende problem*. I denne talen er det påtrengende problemet at globalisering, flyktningstrømmer og oppbrudd i tradisjonelle familiemønstre gjør det nødvendig å formulere den norske identiteten på en ny og tidsriktig måte.

Formuleringen må romme det aktuelle mangfoldet blant Norges innbyggere (Bitzer, 1997 [1968]).

Et annet begrep i Bitzers teori om den retoriske situasjon er at talen må forholde seg til forskjellige *retoriske vilkår*. Disse inngår i talens kontekst, og her vil den aktuelle flyktningssituasjonen og de massive flyktningstrømmene, som særlig springer ut av krigen i Syria, være sentrale for å forstå talen. I 2015 søkte over 30.000 personer asyl i Norge, det høyeste antallet i norsk historie. Som i mange andre europeiske land som tok imot flyktninger og innkvarterte dem på asylmottak, var det en utbredt holdning at flyktningene i høyere grad burde hjelpes i «nærområdene», altså områder nær de landene de hadde flyktet fra. Da kong Harald ved en tidligere anledning uttalte seg om flyktningssituasjonen, syntes han å være på linje med denne holdningen: «Vi kan ikke ta imot hele Afrika i Europa, det går ikke» (Kong Harald 2016a). I denne sammenhengen stikker talen ved hagefesten ut en ny og inkluderende kurs, eller i det minste en nyansering av hva kongen forstår ved «vi».

Imidlertid var langt fra alle begeistret for talen. I et innlegg i *Dagbladet* 3. september 2016 kritiserte kunsthistorikeren og skribenten Tommy Sørbø talen for å være kulturellevistisk: «Så hva er da det norske? Taleren gir meg ikke noe svar, ikke annet enn opplysningen om at Norge er et land i verden.» I stedet for å definere den nasjonale identiteten gjennom kulturelle og historiske referanser til norsk språk og historie, rådende politiske verdier osv., reduserer kongen, ifølge Sørbø, den norske identiteten til et spørsmål om geografi (Sørbø 2016).

På den innvandringskritiske hjemmesiden document.no debatteres talen ivrig i dagene etter at den ble holdt, og ord som «naiv» og «politisk korrekt» går igjen i bedømmelsen. Det gjelder også i følgende kommentar, hvor en debattør under dekknavnet Savage Mind skriver:

Hva er det som gjør at jeg alltid tenker på veldresserte pudler hver gang disse opphøyde eksistenser kjører replay på den lettvinde, naive, korttenkte og uendelig forutsigbare politisk korrekte kardemommeby-filosofien sin? Er alle lysene hos det norske folk slått av siden det gang på gang, uten antydning til motforestillinger eller kritikk, villig svelger unna denne kvalmende og talentløse bullshiten. Har vi endt opp som en nasjon av mentale søvngjengere og åndssvake? (Savage Mind, 2016)

Den følelsesladde og svært ulike responsen på talen kaller på en forklaring. Denne forsøker vi å gi i det følgende: Gjennom en retorisk analyse av talens innskrevne publikum, påstander og stil og en mer semiotisk undersøkelse av «Modellesere»

innsirkler og forklarer vi de retoriske og tekstlige strategiene som på samme tid vekker stor begeistring og sterk forargelse. Samtidig avdekker analysen de verdiene og holdningene som talen negerer og dermed ekskluderer. Endelig vil vi gjennomføre en analyse av en kritisk Modelleser som grunnlag for en vurdering av talen som et bidrag til en fortsatt dialog om norsk identitet. Vi mener at en retorisk analyse – med vekt på talens overbevisende kraft, og en semiotisk undersøkelse med større vekt på talens potensial for refleksjon – samlet sett vil kunne gi en god forståelse av talen og mottakelsen av den.

TALENS INNSKREVNE PUBLIKUM

Når man i retorikken snakker om publikum, omfatter det flere enn dem som er samlet foran taleren. Ofte vil talen via trykte eller elektroniske medier nå et langt større publikum som kan bli påvirket av den. Men det viktigste i retorikken er ikke hvor mange talen når ut til – det viktigste er hvem som påvirkes. En retorisk analyse av kong Haralds tale ved hagefesten vil vise hvordan taleren forstår sitt publikum. Kongen slår innledningsvis fast at de gjestene som er invitert til hagefesten, er representanter for hele Norge. Han presiserer på denne måten at han taler til hele den norske befolkning: «Dere som er samlet her utgjør bredden av det Norge er i dag.» Med en retorisk figur kan man sammenfatte dette som at gjestene på hagefesten utgjør en synekdoke – en del for helhet – for det norske folk.

Et av de beste begrepene for å forstå retorisk publikum er levert av den amerikanske retorikeren Edwin Black i artikkelen «Den andre persona» (Black, 1997). Black mener selv at begrepet om en annen, innskrevet persona skal brukes til å felle moralske dommer over retorisk diskurs. For å gjøre diskurs til gjenstand for moralsk vurdering må man anerkjenne at språket inneholder spor av talerens holdning. På samme måte som man kan tale om en implisitt forfatter, er også en implisitt tilhører innskrevet i diskursen: den andre persona. Det er altså ikke nok å forstå publikum i forhold til alder eller temperament, slik Aristoteles gjør. Det viktigste er, ifølge Black, at kritikeren analyserer den andre persona og avdekker den ideologien som innskriveres i publikum. Ideologi innebærer her det nettverket av holdninger og sammenhengende overbevisninger som former et menneskes verdensoppfatning. Det er her muligheten for kritikeren moralske vurdering oppstår. Black forutsetter at den retoriske diskursen innskriver en tilhører, den andre persona, som kritikeren kan finne ved å analysere påstander og stilistiske spor og på denne bakgrunnen forankre teksten ideologisk.

Hvordan foregår så påvirkningen? Black forestiller seg at faktiske tilhørere vil lete etter stikkord i diskursen som kan fortelle dem hvordan de skal oppfatte ver-

den. Og disse stikkordene behøver verken være særlig eksplisitte eller del av talens overordnede tematikk. Når en politiker taler om integrasjon i skolen og bruker et nedsettende uttrykk om en minoritet, som f.eks. «khat-røykende somalier», sier han noe mer enn om integrering i skolen. Tilhøreren konfronteres med en vev av påstander og holdninger som kanskje verken diskuteres eller antydes på noen annen måte enn ved bruken av denne ene vendingen.

Ifølge Black kan kritikeren i selve diskursens implisitte tilhører se en modell av hva taleren vil ha sin virkelige tilhører til å bli. Og det er denne modellen av et menneske som kritikeren kan gjøre til gjenstand for moralsk vurdering av diskursen. Det er helt sentralt for Blacks publikumsbegrep at det er diskursivt og ikke behøver å bli legemliggjort; den retoriske kritikeren vil kunne foreta en moralsk vurdering av diskursen alene på bakgrunn av den innskrevne persona. Vi vil i det følgende ta utgangspunkt i Blacks begrep om den andre persona og analysere det publikummet som er innskrevet i kongens tale. Vår vurdering av talen venter vi imidlertid med til vi har foretatt en mer omfattende publikumsanalyse basert på flere begreper.

I kongens tale ved hagefesten innskrives publikum som det norske folk, og kongen forteller etter en kort innledning at emnet for talen er å utdype hva det betyr å være norsk: «Så hva er egentlig Norge?» Det gir kongen et todelt svar på, som også utgjør talens overordnede struktur, i to deler. I første del svarer kongen på hva Norge er, ved å beskrive norsk natur. I andre del svarer han på spørsmålet ved å beskrive det norske folk: «Men Norge er fremfor alt mennesker.» Den første, geografiske beskrivelsen dveler ved det storslåtte og kontrastfulle i det norske landskapet og synes ikke umiddelbart å inneholde ideologisk ladde holdninger eller verdier. Imidlertid er naturbeskrivelsen preget av å betone forskjeller og kontraster (f.eks. «Norge er høye fjell og dype fjorder»), og denne motsetningsstrukturen følger med over i neste avsnitt, hvor forskjeller og diversitet også blir definerende for det norske folk. Og i denne andre del av talen er det tydelige ideologiske spor i det innskrevne publikum.

Den andre persona som kongen innskriver i sin tale ved hagefesten gjennom eksplisitte utsagn og stilistiske spor, anerkjenner at definisjonen av nordmenn spenner vidt. Den implisitte tilhøreren er innforstått med kongens beskrivelse av seksualitetens og familielivets mange, brokete former og anerkjenner at enslige og skilte nevnes før barnefamilier og gamle ektepar («Nordmenn er enslige, skilte, barnefamilier og gamle ektepar»), og at homofile får syntaktisk forrang framfor heteroseksuelle: «Nordmenn er jenter som er glad i jenter, gutter som er glad i gutter, og jenter og gutter som er glad i hverandre.» Den implisitte tilhøreren anerkjenner således både gjestelistens rasjonale og talens betoning av at minoriteter og utsatte skal representeres synlig og eksplisitt.

Den andre persona forstår alle kulturer og religioner som like og som like norske. Ingen religion, tro eller overbevisning er mer riktig eller mer norsk enn andre: «Nordmenn tror på Gud, Allah, Altet og Ingenting.» Ingen kulturelle uttrykksformer står over andre eller teller som særlig verdifulle for den nasjonale selvforståelsen: «Nordmenn liker Grieg og Kygo, Hellbillies og Kari Bremnes.» På setningsplanet understøtter anaforer, hvor setninger innledes med samme ord, og det likeframme, upretensjose ordvalget («Nordmenn tror på ...», «Nordmenn liker ...», «Nordmenn er ...») likhet, lett-tilgjengelighet og inkludering. Talens flate og oppramsende setningsbygning er et stilistisk tegn på at det ikke gjøres forskjell og ikke hierarkiseres.

Endelig forstår talens implisitte publikum nasjonal identitet som pragmatisk, foranderlig og diskursivt bestemt – ikke nedarvet, historisk betinget eller essensiell: «Det er ikke alltid så lett å si hvor vi er fra, hvilken nasjonalitet vi tilhører. Det vi kaller hjem, er der hjertet vårt er – og det kan ikke alltid plasseres innenfor landegrensene.»

Det er denne innskrevne modellen av en tilhører som kongen ifølge en analyse med Blacks begrep om den andre persona vil ha sitt virkelige publikum til å akseptere. Når talen vekker oppmerksomhet og begeistrer, skyldes det imidlertid også at den ganske målrettet bearbeider publikums følelser. Ifølge den amerikanske retorikeren Celeste Condit er retorikkens evne til å skape følelsesmessig tilhørighet for den enkelte tilhører antakelig den sterkeste overbevisende kraft overhodet (Condit, 2013). I kongens tale er da også patos, talerens bearbeiding av publikums følelser, uttalt. Således er den behagelige følelsen av å tilhøre et fellesskap basert på en rekke positive verdier – romslighet, aksept, mildhet, gavmildhet, gjestfrihet – med på å gi talen dens overbevisende kraft. Talen innbyr virkelige subjekter til å identifisere seg med det innskrevne publikum og dermed være en del av det nydefinerte norske fellesskap basert på positiv identifikasjon med den gjestfrie kongen.

KONSTITUTIV RETORIKK

Mens man helt intuitivt vil forstå publikum som mennesker av kjøtt og blod, har den canadiske retoriske kritikeren Maurice Charland med sin teori om konstitutiv retorikk fremmet det syn at publikum ikke eksisterer forut for diskursen, for selve eksistensen av sosiale subjekter er et resultat av retorikk (Charland, 1987). Det vil si at individer først blir til et retorisk publikum gjennom den språklige henvendelsen.

Charland tar utgangspunkt i bevegelsen for et uavhengig Quebec. Tilhengerne av et selvstendig Quebec forsøker å framkalle eksistensen av et quebecsk folk,

som så igjen kan legitimere at Quebec blir en selvstendig stat. Termen «québécois» blir et hovedbegrep for uavhengighetsbevegelsen – inntil da er medlemmer av det fransktalende samfunnet i Canada blitt kalt fransk-canadiere. Uavhengighetsbevegelsen gir altså liv til en ny nasjonal identitet, et nytt politisk subjekt som trenger og krever en selvstendig stat. Det er konstitutiv retorikk, fordi det så å si framkaller sitt publikum og definerer dets eksistens. I Quebec artikuleres en politisk myte i politiske manifeste som leverer en fortelling om Quebecs historie. Denne fortellingen gjør så kravet om selvstendighet forståelig og rimelig. I motsetning til tradisjonelle fortellinger som inneholder en avslutning, overlater konstitutiv retorikk til sine konstituerende subjekter å avslutte fortellingen i den virkelige verden.

Teorien om konstitutiv retorikk er mer radikal enn begrepet om det innskrevne publikum, og den bidrar til en dypere forståelse av kongens tale. Det gjelder først og fremst ideen om at publikum konstitueres gjennom diskursen. Selv om det norske folk naturligvis har vært konstituert tidligere, også av kongen selv, er talen en markant reartikulering.¹ Således konstitueres det norske folk i kongens tale som «nordlendinger, trøndere, sørlendinger – og folk fra alle de andre regionene. Nordmenn har også innvandret fra Afghanistan, Pakistan og Polen, Sverige, Somalia og Syria». Kongens tale forteller om nordmenn som en nasjon av innvandrere, og den forsyner den aktuelle tilstrømningen av flyktninger og innvandrere med historiske røtter. Som det ultimative symbol på norsk nasjonal identitet byr kongen på en fortelling om sin egen innvandrerbakgrunn: «Mine besteforeldre innvandret fra Danmark og England for 110 år siden.» Denne fortellingen er ikke ny, men får allikevel en ny betoning i selskap med det nye subjektet: nordmannen som innvandrer. Men den konstitutive retorikken må, hvis den skal virke, ikke fortone seg som ny eller retorisk; tvert imot skal den framstå som historisk forankret og naturlig. Derfor er det den konstitutive retorikkens viktigste oppgave å forsyne de nye subjektene med en historie som får identiteten deres til å virke naturlig.

Sosiale subjekter får sin identitet gjennom retorikken, men Charland betoner at det er et suksesskriterium for konstitutiv retorikk at publikum handler i samsvar med sin nyervervede subjektposisjon i den virkelige verden. For de nye multietniske og multikulturelle nordmennene gjelder det å hevde sin identitet diskursivt og politisk. De må, for å gi det nye politiske subjekt eksistens og mening, handle på vegne av dette subjektet. Det er altså ikke gratis å få del i det positive norske

1. Å formulere den nasjonale identiteten er i det hele tatt monarkens viktigste retoriske oppgave i et konstitusjonelt monarki, og verken nordmenn eller andre innbyggere i monarkier er uvant med å høre statsoverhodets tale om disse temaene i bl.a. den tv-overførte nyttårstalen (Madsen, 2016).

fellesskapet. Prisen for å identifisere seg med den gjestfrie og gavmilde kongen er at de må gjøre som ham, men da i den politiske virkeligheten. Og kongen viser vei i en symbolsk gestus i starten av talen, og denne gjentas i talens avslutning: «velkommen til oss.» Hvis den multietniske og multikulturelle nordmann skal leve videre etter at vinen er drukket og festteltene pakket sammen, må det nye subjektet frasi seg det nasjonalitetsprivilegiet det er å være mer hjemme og mer norsk enn dem som er kommet senere til landet.

RETORISK EKSKLUSJON

Vi har analysert hvordan talen henter mye av sin overbevisende kraft ved å tilby tilhøreren en bestemt identitet innenfor et fellesskap av positive verdier. Men retorikken tilbyr også et begrep for det som faller utenfor, selv om det kanskje slett ikke nevnes med et ord. Den amerikanske retorikeren Philip Wander har introdusert «den tredje persona» som et begrep for alt det som avvises eller negeres i en tale eller tekst. Wanders tredje persona framkommer som et slags negativt avtrykk av Blacks andre persona; det som negeres gjennom den andre persona, skaper silhuetten av en tredje persona (Wander 1999).

Kong Harald er i talen ved hagefesten ganske spesifikk i beskrivelsen av de verdiene det innskrevne publikummet må inneha, og det er derfor like mange nyanser med i tegningen av den negerte tredje persona. Vi nevner noen av de tydeligste strekene som utgjør konturene av en tredje persona, men det er samtidig viktig å betone at man ikke behøver å abonnere på samtlige (anti-)holdninger for å føle seg ekskludert av talen. Talens tredje persona mener at Norge er for norske statsborgere, og at det norske skal defineres innenfor språklige og kulturelle grenser. At det norske er forankret i norsk historie, at det er betydelige forskjeller på religioner, og at noen er bedre enn andre. Talens tredje persona er kritisk overfor islam, som mange innvandrere fra Midtøsten tilhører, og forakter multikultur og kulturrelativisme. Endelig fordømmer talens tredje persona homofili.

Det er som sagt langt fra gitt at virkelige personer identifiserer seg fullt ut med alle fasetter av den negerte tredje persona. Men talens kritikere formulerte nettopp sin kritikk på bakgrunn av noen av disse ganske utbredte holdningene og verdiene som altså er fraværende i talen. Det er dermed ganske forutsigbart at talen utløser en kraftig mot-retorikk på sosiale medier som document.no. Talen gir verken stemme til f.eks. innvandringskritiske synspunkter eller går i dialog med dem. Den ignorerer dem – tabuiserer dem – simpelthen. Dermed stemples de kritiske stemmene som sosialt uakseptable og politisk ukorrekte, noe som igjen stimulerer til dannelsen av såkalte motoffentligheter: parallelle diskursive arenaer hvor sosi-

alt stemplede medlemmer av underordnede samfunnsgrupper finner opp og sirkulerer motdiskurser for å formulere opposisjonelle tolkninger av sine identiteter, interesser og behov (Warner, 2002).

UMBERTO ECOS KRITISKE MODELLESER

Eller går det likevel an å finne spor av kritiske og skeptiske tilhørere og lesere i kongens tekst? Selv en effektfull tale behøver ikke først og fremst betraktes som et blott og bart retorisk overbevisningsprosjekt. Den kan også betraktes som meningsdannende kommunikasjon gjennom tegn i en sosial kontekst. Dette er semiotikkens område. Da semiotikeren og den senere suksessforfatteren Umberto Eco i 1979 lanserte begrepet «Modelleseren», siktet han – ikke helt ulikt det retorikeren Black og litteraturteoretikeren Wolfgang Iser hadde gjort noen år tidligere – til et innskrevet publikum, en «leser-i-teksten».

I vårt tilfelle kunne vi kanskje mer treffende kalle leseren en tilskuer og tilhører av talen, selv om talen utvilsomt har fått viral spredning, også i skrift. Men la oss kalle denne «tekststrategien» for *Modelleseren* (Eco kaller det selv en tekststrategi og insisterer på å bruke stor forbokstav: Han skriver konsekvent the Model Reader / il Lettore Modello) (Eco, 1979). Modelleseren skal stå modell for oss lesere av kjøtt og blod og føre oss gjennom teksten og utvide vår kompetanse underveis. Kompetansen gjelder ikke bare ideologi, men også språk, leksikalsk kunnskap og evne til refleksjon. For å få oss til å følge Modelleseren må denne et stykke på vei likne på oss selv, men altså ikke være fullt ut identisk. Poenget er nettopp at vi som lesere skal strekke oss etter denne Leseren for å lese på en adekvat måte. Den retoriske, epideiktiske talen skaper en «andre persona» som sluker budskapet rått eller en «tredje persona» som skyves ut. Modelleseren, velvillig eller kritisk, søker forståelse og vil utvide sin kompetanse.

Vi har allerede antydnet at talen legger opp til en velvillig mottakelse, og at den – tross sitt sterkt pluralistiske budskap – et langt stykke på vei utelukker annerledetenkende, først og fremst gjennom patos-appell: Bare hvis du er tolerant og raus, er du en nordmann. Mener du at toleransen og rausheten må ha noen klare grenser, er du en «tredje persona».

Eco er ikke helt klar i spørsmålet om det kun finnes én Modelleser, men senere forskere har argumentert for at det kan finnes flere, men selvsagt ikke et ubegrenset antall i én og samme tekst (Tønnesson, 2004, s. 122–127). Han skiller mellom en naiv og en mer avansert Modelleser, men dette er mer to trinn i lesningen av en tekst enn to distinkte, innskrevne lesere. Ecos eksempel i *The Role of the Reader* er en fransk novelle hvor plottet viser seg langt mer komplisert enn det først for-

tonte seg. Modelleseren følger denne utviklingen og utvikler seg altså fra naiv til kritisk. Vi vil heller gi rom for at den «naive», velvillige Leseren kan finnes side om side med den kritiske, at de finnes parallelt i teksten uten å gå opp i noen høyere enhet. Hagefesttalens velvillige Modelleser, som likner på vår «andre persona» ovenfor, sier «ja og amen» til samtlige av kongens ytringer og kjenner seg sterkt inkludert i talens avsluttende «vi». En trenger ikke bruke et lett arrogant uttrykk som «naiv» om en slik reaksjon – holdningen denne Leseren slutter opp om, er jo svært sympatisk utfra dagens humanistiske verdier. Men i hvilken grad finnes det, i tillegg til den velvillige, en *kritisk* Modelleser i kongens tale? Den bør finnes, hvis vi har rett i at talen, slik vi hevdet innledningsvis, har trekk av politisk forhandling, av deliberasjon. Et tegn på at kritikeren finnes, kan være den norske forfatteren Kaj Skagens lange oppgjør med talen, som arter seg annerledes enn de entydig fordømmende ekskluderte som vi refererte ovenfor. Hos Skagen heter det blant annet:

Det som knytte nordmennene saman til ein nasjon på Bjørnsons tid og hundreåret etter, er no borte eller så sterkt svekt at det vanskeleg kan nemnast i nokon tale. Den sams bakgrunnen og historia, den samanhengande nasjonale forteljinga frå norrøn til nyare tid, den nasjonale litteraturen og byrgskapen over å vera norsk, den sams mytologien og religionen, arbeidarrørsla som auka den sosiale likskapen mellom klassene, er borte eller kan ikkje lenger grunnjevast på same måte som før (Skagen 2016, s. 12).

Her slutter Skagen et stykke på vei opp om talens underforståtte premiss: Vi trenger en ny forståelse av hva det vil si å være norsk. Dette bruker han så som springbrett for en sterk kritikk av talen: Kongen feier en rekke problemer under teppet og anbefaler en rent individualistisk og liberalistisk oppfatning av nasjonen. Slik lyder kritikken, og slik kan vi si at Skagen reflekterer og utvider sin kompetanse i kritisk dialog med teksten. Her følger han den kritiske, men altså ikke den innvandrings- eller toleransekritiske, Modelleseren.

BØTING FOR SKYLD OG SKAM

Men hvorfor trengs denne nye forståelsen av det norske, utover dette at den gamle, som Skagen beskriver, virker utdatert? Svaret på dette spørsmålet finnes faktisk gjemt i talen selv. Utgangspunktet for den kritiske Modelleserens dialog med og i teksten er at mange nordmenn kjenner *skyld* over sin felles fortid. I talen finnes en rekke spor av slik skyld og skyldfølelse. Talen er, med den russiske tekstforskeren

Michail Bakhtins uttrykk, en «svarende reaksjon» på artikulerte og uartikulerte uttrykk for skyldfølelse. Ja, Bakhtin hevder at alle ytringer er svarende reaksjoner på foregående ytringer. Dette kjenner vi lett igjen fra muntlig dialog, men det har også stor gyldighet i monologer og skriftlige framstillinger (Bakhtin, 2008).

Hele resonnementet om at nasjonen først og fremst er alle slags mennesker, kan forstås som en implisitt unnskyldning for at Norge har trukket snevre grenser rundt sitt landområde og sin identitet. Under grunnlovsjubileet to år tidligere var befolkningen gjentatte ganger blitt minnet om at Norge utelukket jøder fra riket gjennom 1814-grunnloven. Siden har Norge underkuet samene ved en drastisk fornorskingsprosess, mens taterne ble tvangssterilisert langt inn i Haralds og Sonjas periode som kronprinspar. Fremmedfiendtlighet har vært et kontinuerlig innslag i norsk offentlighet og privatsfære så langt historiebøkene rekker. Dette *vet og føler* den opplyste, kritiske Modelleseren, og det inngår altså i dennes kombinert rasjonelle og emosjonelle forhåndskompetanse.

Talen inneholder også en rekke andre enkeltutrytninger som kan tolkes som uttrykk for skyld og skam. Når kongen understreker at «Nordmenn jobber i butikk, på sykehus, på oljeplattform» og «arbeider med å holde landet rent for søppel», kan det ses som respons på en alminnelig nedvurdering av arbeiderklassens yrker, som vi hører i det skammelige hverdagsuttrykket «hun ender opp i kassa på Rimi» eller i andre verdiladde uttrykk som «søppelkjører» og «vaskekjerring».

All omtalen av Norge som «verdens rikeste land» og «velferdssamfunn» kan virke krenkende og ekskluderende på virkelig fattige innbyggere. Fattigdom i Norge er en skam, både for dem det gjelder, og for politikerne. Derfor slår kongen generøst fast at «Nordmenn er rike, fattige og midt i mellom». Her vil imidlertid kanskje den kritiske Modelleseren registrere slektskapet med Jesu lett defaultistiske «De fattige har dere alltid hos dere» (Markus' evangelium 14.7).

Modelleseren oppfatter kanskje også talens religiøse toleranse – som også omfatter ateisme – som et oppgjør med skamløs kristen tvang, så vel som anti-religiøs, rasjonalistisk hets av for eksempel kongens egen datter Märtha Louise, med sin engletro.

Så seint som i 1950-årene måtte enslige stille bakerst i køen når boliger skulle tildeles. Å være «fraskilt» eller «skilsmissebarn» er ennå skambelagt i mange miljøer, og uttrykket «skam» er hyppig brukt i forbindelse med norsk eldreomsorg. Kongen korrigerer: «Nordmenn er enslige, skilte, barnefamilier og gamle ektepar.»

Og selv om homofil praksis ble avkriminalisert for noen tiår siden, vil Modelleseren kjenne skyld over holdningen som gjør «homo» til et av våre mest brukte skjellsord, og som får kristne homofile til å kjenne seg som pariakaste i Kirken. Men

når kongen korrigerer her, merker den ikke-homofobe, kritiske Modelleseren seg at det er tale om «gutter» og «jenter» – ikke menn og kvinner. Kanskje er homofile voksne et tabu, selv i denne tilsynelatende ultra-tolerante talen?

Modelleseren er en del av det som i fenomenologien kalles intensjonalitet, som ofte forklares som en «rettethet». Dette kan sies å være en «egenvilje» i teksten, som altså Eco valgte å kalle en tekststrategi. Men intensjonaliteten er likevel ikke uavhengig av tid og rom; den retter seg nettopp mot historiske og samtidige forhold, for eksempel holdningene til homofili og nasjonalitet. Kongens og den eventuelle taleskriverens *bevisste* intensjon er bare en bit av denne intensjonaliteten og strategien. Vår påstand er at talen gjennom sin implisitte omgang med skyld- og skambelagte temaer inkluderer en kritisk Modelleser, i tillegg til den velvillige. Men det er altså slett ikke sikkert at dette er en bevisst strategi fra talerens eller den eventuelle kongelige taleskriverens side.

Så vel de retoriske publikumsteoriene som semiotikkens teori om Modellesere og modelltilhørere tar høyde for at en tale kan formidle mening som taleren ikke hadde tenkt seg. Men Modelleser-teorien åpner i høyere grad opp for at også skeptiske og kritiske tilhørere inkluderes i dette meningspotensialet. Finnes det da ingen grenser for hvem og hva som kan betraktes som Modellesere? Jo, i høy grad. Mye av Ecos prosjekt var nettopp å skille mellom adekvate og inadekvate lesninger (Eco, 1992). Noen lesemåter, og dermed noen lesere og tilhørere *bør* altså ekskluderes av teksten og talen. I vårt tilfelle kan vi si at den rasistiske, homofobe og anti-liberale tilhøreren er en Ikke-Modelleser (Tønnesson, 2004, ss. 137; 237; 286).

KONGEN KOMMER TILBAKE

Talen er i all sin inkludering, som til og med gjennom en felles moralsk plattform kan innbefatte en kritisk Modelleser, samtidig ekskluderende. Personer med negerte standpunkter nektes ikke nasjonal identitet som nordmenn (som rommer stort sett alt), men de innskriveres ikke som talens retoriske publikum og nektes adgang til det gode selskap og den positive fellesskapsfølelsen som hersker der. Dermed skjærer talen en revne som potensielt – hvis retorikken i kongens tale gjentas, overlever og blir dominerende – kan føre til splittelse av det norske folk. Hvis den derimot følges opp av kritiske lesere av Skagens og Sørbøs type og dermed inngår i den felles «åpne og opplyste samtalen» som den norske grunnlovens reviderte § 100 legger opp til, kan senere konge-taler legge nye stemmer til.

Dette skjedde da også gjennom kong Haralds nyttårstale i 2016. Anledningen, og dermed sjangeren, var riktig nok en annen. Men likevel kan den langt på vei

leses som en klar justering av hagefestens budskap (Kong Harald, 2016c). Kongen holder innledningsvis fast på hagefestens tolerante oppfatning av «landet vårt»:

Et av mine ønsker er at vi skal klare å se og favne alle de menneskelige ressursene i landet vårt. At alle kan føle at de bidrar og kjenner seg nyttige – uavhengig av alder, kjønn, etnisitet eller funksjonsevne.

Men denne gang legges det sterk vekt på felles tradisjoner og røtter. Kongen siterer et brev han har mottatt fra et skolebarn: «Det er viktig å holde på tradisjoner fra gammelt av, så de ikke blir pakket sammen og lagt i en støvete skuff», og kommenterer:

Røttene er arv og tradisjoner. Treet over bakken utsettes stadig for påvirkning som krever vedlikehold gjennom skiftende årstider og livsstadier. Så lenge treet lever, graver røttene seg sakte dypere og dypere ned. [...] Det er viktig å være røttene våre bevisst – og gi nye generasjoner mulighet til å forstå referansene i kulturen vår. Det handler både om historie, religiøse tradisjoner og fortellinger, myter, eventyr, musikk og billedkunst.

Her er det altså ikke så mye igjen av den multikulturelt «postmoderne» bejublingen av samtidens mangfold:

I enhver kultur, i et hvert land, er kjennskap til denne arven med på å gjøre oss helere som mennesker. Det er en rikdom som hjelper oss til å kjenne at vi hører til et sted og ikke lever i et vakuum. At vi har blitt påvirket og inspirert av de samme kildene som mennesker som har levd før oss.

Og igjen inntar kristendommen høysetet:

Dronningen og jeg ble minnet om vår forankring under jubileumsgudstjenesten i Nidarosdomen 23. juni – som markerte at det var 25 år siden vi ble signet nettopp der. Det å få Guds velsignelse over gjerningen vår – og å få knele ned der hvor både min far og farfar tidligere hadde mottatt den samme velsignelsen, opplevdes som en stor styrke.

Hvor stor styrke taleren ville ha hentet av en tro på Allah, Altet eller ingenting, kommenteres ikke, og det er nå det heterofile kongeparet, velsignet av den kristne Gud, som danner rammen rundt nasjonens liv.

EN VEV AV TEKSTER

Vi nevnte så vidt Bakhtin ovenfor. Blant litteraturinteresserte er han kanskje kjent for sine studier av karnevalisme og av Dostojevskijs romankunst. Men det er også han som er tenkeren bak begrepet «intertekstualitet» som spredte seg som ild i tekst- og taleforskningens tørre gras for et halvt århundre siden (Kristeva, 1967). Alle tekster og ytringer er innvevd i hverandre. Slik sett kan en konges tale på en hagefest være et svar på tidligere ytringer om nasjonens dårlige samvittigheter. Og når den selv gir populære – men samtidig lettvinde og ekskluderende – svar, kan disse bli utsatt for kritikk som finner veien til den samme konges senere taler, ja, til offentlig og privat tale og samtale langt utenfor nasjonens grenser.

LITTERATUR

- Aristoteles (2006). *Retorikk*. Oslo: Vidarforlaget.
- Bakhtin, M. (2008). *Spørsmålet om talegenrane*. Bergen: Ariadne.
- Bitzer, Lloyd F. (1997 [1968]). Den retoriske situation. *Rhetorica Scandinavica*, 3, s. 6–17.
- Black, E. (1999). Den andre persona. *Rhetorica Scandinavica*, 9, s. 7–16.
- Charland, M. (1987). Constitutive Rhetoric: The Case of the People Québécois. *Quarterly Journal of Speech*, 73 (2), s.133–50.
- Condit, Celeste M. (2013). Pathos in Criticism: Edwin Black's Communism-As-Cancer Metaphor. *Quarterly Journal of Speech* 99, s. 1–26.
- Eco, U. (1979). *The Role of the Reader. Explorations in the semiotics of texts*. London/Bloomington: Indiana University Press.
- Eco, U. (1992). *Interpretation and overinterpretation. Tanner lectures on human values*. Cambridge, Mass.
- Kong Harald (2016a). «Det norske kongehus i modvind». Hentet fra <http://underholding.tv2.dk/royale/2016-04-04-det-norske-kongehus-i-modvind-faar-hundredvis-af-millioener-i-det-skjulte>. Lest 7. februar 2017.
- Kong Harald (2016b): Tale ved hagefesten. Hentet fra <http://www.kongehuset.no/tale.html?tid=137662&sek=26947&scope=27247>
- Kong Harald (2016c). Nyttårstale. Hentet fra <https://www.nrk.no/norge/kongens-nyttarstale-2016-1.13299471>
- Kristeva, J. (1967). Bakhtine, le mot, le dialogue et le roman. *Critique* 239.
- Madsen, C. (2016). Magtens repræsentation af danskhed. Konstitueringen af nationalidentitet i Dronning Margretes nytårstaler. *Passage* 76, s. 129–143.
- Markus' evangelium 14.7.
- Skagen, Kaj (2016, 09.09). Kongens tale. *Dag og Tid*, s. 12
- Sørbø, T.(2016, 03.09). Hvorfor har kongens tale blitt så stor suksess, når det han sa strengt tatt ikke henger på greip. Hva er det norske? *Dagbladet*. Hentet fra <http://www.dagbladet.no/kultur/hvorfor-har-kongens-tale-bli-ss-stor-suksess-nar-det-han-sa-strengt-tatt-ikke-henger-pa-greip/61958755>. Lest 7. februar 2017.

- Savage Mind (2016, 08.09). Hentet fra <http://www.dagbladet.no/kultur/hvorfor-har-kongens-tale-blitt-sa-stor-suksess-nar-det-han-sa-strengt-tatt-ikke-henger-pa-greip/61958755>, lest 7. februar 2017.
- Tønnesson, J. (2004). *Tekst som partitur, eller Historievitenskap som kommunikasjon: nærlesning av fire historietekster skrevet for ulike lesergrupper*. Oslo: Unipub. http://folk.uio.no/johanlto/avhandling/Tonneson_hovedbind.pdf
- Wander, P. (1999). The Third Persona. An Ideological Turn in Rhetorical Theory. I J. L. Lucaites, C. M. Condit & S. Caudill (Red.), *Contemporary Rhetorical Theory*. New York: The Guilford Press, s. 357–379.
- Warner, M. (2002). *Publics and Counterpublics*. New York: Zone Books.